

Přehledové studie

LEXIKÁLNÍ PŘÍSTUP K OSOBNOSTI II.: PĚTIFAKTOROVÁ STRUKTURA POPISU OSOBNOSTI ZALOŽENÁ NA ANALÝZE LEXIKA

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ, IVO ČERMÁK, LÍDA OSECKÁ

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

Lexical approach to personality II.: Five-factor structure of the personality description based on the lexicon analysis

M. Hřebíčková, I. Čermák, L. Osecká

In their study, the authors are concerned with the structural approach to personality resulting from the analysis of the lexicon. Natural language serves as a starting-point of the research within this approach.

The structure of the personality description in the language is represented by 5 factors (Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness, Emotional Stability, Culture or Openness to Experience or Intellect), generally indicated as the Big Five. In spite of certain differences, the majority of authors agree what concerns the interpretation of individual factors.

Sporadic attempts at collecting personality relevant concepts have been overcome by Cat-

tell who – as the first one – was able to catch the structure of the personality description. Cattell's investigation was re-analysed by Fiske, Tupes, Christal, Norman, Digman, and Take-moto-Chock. Investigations with adjectives selected independently of Cattell's set of variables were carried out in the English language by Norman, Goldberg and Peabody, McCrae and Costa; with partial differences, they rejoined the five-factor structure. In the conclusion, the authors mention numerous attempts aimed at the verification of the Big Five in different continuities. This will be dealt with in the next article.

key words:

personality structure,
history of the "Big Five" approach

klíčová slova:

struktura osobnosti,
historie "Big Five" přístupu

1. JAZYK POPISU OSOBNOSTI

Používáme-li k popisu osobnosti jazykové prostředky, můžeme obecně tyto skladebné „prvky“ označit jako lexikální jednotky osobnosti a zjišťovat je pak v lidské kognici (Witkowski & Brown, 1978; Goldberg, 1981). Princip „universalismu“, který předpokládá, že kulturně podmíněný soubor pojmů ovlivňuje naše popisy osobnosti a princip „realismu“, ve kterém je důraz přesunut na vliv pozorování konkrétního chování, oživuje věčně trvajícím sporu universalit a reálií. Příklon k jednomu nebo druhému předpokladu je jedním z možných, někdy i zamlčených teoretických zdrojů přístupu k osobnosti. Pokusy unifikovat přístupy k osobnosti s využitím obou principů nevedou podle našeho názoru zatím k zmírnění pochybností v poznávání osobnosti. Je to také proto, že dosud nebyl vnesen uspokojivý řád do prostředků deskripce osobnosti, které jsou zakódovány do lexika přirozeného jazyka včetně individuálních diferencí

Došlo: 4. 8. 1993; M. H., I. Č., L. O., Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 Brno

(Draguns, 1980; Goldberg, 1980), což by usnadnilo komunikaci mezi těmi, kteří se popisem osobnosti zabývají.

V zásadě můžeme formulovat dvě hypotézy obecnějšího dosahu: a) v každém jazyce máme odlišné pojetí osobnosti v závislosti na prostředcích deskripce, b) kultura a její vývoj ovlivňuje uchování určitých prostředků popisu a zanikání jiných. Z druhé hypotézy vyplývá, že lze identifikovat jazykové invarianty popisu osobnosti přinejmenším v blízkých jazycích. Jaké jsou to konkrétní významy, které se zakódují do přirozeného jazyka? Goldberg (1980) předpokládá, že jsou to ty individuální difference, které jsou v každodenní transakci mezi osobami nejdůležitější, neboli čím důležitější je individuální difference v lidských transakcích, tím více jazyků bude mít pro ně termín. Uvažujeme-li z tohoto hlediska o univerzálním řádu, pak tedy o takovém, ve kterém je výskyt individuálních diferencí zakódovaný do všech světových jazyků. Roztříštěné a fragmentární psychologické přístupy k osobnosti mají společnou jazykovou bázi. Všechny ideje a koncepty pocházející třeba i ze vzdálených a obtížně srovnatelných oblastí jsou zachyceny v jazyce, ať už jde o motivační, rolovou, dynamickou a kognitivní perspektivu nebo o difference týkající se temperamentu, inteligence, postojů, schopností atd. (Angleitner & Ostendorf & John, 1990). Strukturální přístup k osobnosti opírající se o lexikum tyto otázky zvýrazňuje a nabízí řešení, jehož možnosti nechť posoudí čtenář a případný uživatel sám.

2. BIG FIVE NEBO OCEAN

Již William Mc Dougall (1932) intuitivně předvídal existenci pěti faktorů, které mohou popsat osobnost: Osobnost může být analyzována jako pět odlišitelných faktorů – intelektu, charakteru, temperamentu, dispozic a nálady (s. 15). V posledním desetiletí vedlo ověřování validity pětifaktorového modelu osobnosti pomocí faktorové analýzy ke konsensu mezi výzkumníky, pokud jde o existenci pěti faktorů. Označení „Big Five“ pro tento model použil poprvé Goldberg (1981, s. 159). Podle Johna (1990) McCrae zacházel se začátečními písmeny pěti dimenzí (E, A, C, N, O) jako s anagramem a nabídl jiný způsob označení jako mnemotechnickou pomůcku – OCEAN osobnostních dimenzí. Big Five (dále jen BF) se ujalo jako „terminus technicus“ a i když řada autorů se striktně vyhýbá tomuto označení (např. Ostendorf), budeme jej z úsporných důvodů v tomto článku používat. V závislosti na orientaci autora se ne vždy setkáváme jen s pěti faktory, nicméně převážná část stoupenců tohoto přístupu se shoduje v názoru, že více méně lze osobnost popsat pěti faktory.

Nejčastěji je pětifaktorová struktura získávána faktorovou analýzou sebeposouzení a posouzení blízké osoby na škálách obsahující rysově deskriptivní adjektiva. Strukturální model osobnosti byl ověřován i na slovesech a podstatných jménech (DeRaad, a kol. 1988; De Raad & Hoskens, 1990). Pětifaktorová struktura je odvozována i z analýzy dotazníkových položek, z volného popisu a z analýzy uměleckého textu. Výzkumy byly prováděny na indoevropských jazycích, méně na jazycích neindoevropských, na populaci dospělých universitních studentů, méně na jiných věkových úrovních a sociálních skupinách. Struktura jazykových prostředků popisujících osobnost, která je vymezena pěti faktory nebo jiným počtem faktorů je jednou z možností pro interpretaci významných obecných dimenzí popisu osobnosti.

3. PŘEHLED JEDNOTLIVÝCH DIMENZÍ “BIG FIVE”

Diference mezi různými autory poněkud znesnadňují popis jednotlivých dimenzí, přesto se pro ně pokusíme najít sjednocující znaky.

I. d i m e n z e

Většina badatelů se shoduje v označení první dimenze jako EXTRAVERZE vs. INTROVERZE. Tento faktor částečně koresponduje s Jungovou (1923) a s Eysenckovou (1947) interpretací. Výrazným, ale nikoliv jediným rysem extravertů je sociabilita. Obsahem extravertů jsou všeobecně známé charakteristiky. Obsah introvertů však nelze chápat jednoduše jako protiklad, i když se pro identifikaci faktoru většinou používají bipolární škály. Norman (1963) pojmenoval tento faktor „cattellovským“ termínem Surgency, který vyjadřuje živost a bystrost. Peabody a Goldberg (1989) označují první faktor jako Síla.

Příklady škál sytících I. faktor (Norman, 1963)

I. SURGENCY nebo EXTRAVERZE

povídavý (talkative)	mlčenlivý (silent)
otevřený (frank)	rezervovaný (secretive)
ukvapený (adventurous)	opatrný (cautious)
sociabilní (sociable)	uzavřený (reclusive)

II. d i m e n z e

Je většinou interpretována jako PŘÍJEMNOST (Agreeableness) (např. Tupes & Christal, 1961; Norman, 1963; Goldberg, 1981; Costa & McCrae, 1985), což je v našem jazykovém kontextu příliš obecné a málo informující pojmenování. V německém překladu tato dimenze dostává označení SNÁŠENLIVOST (Verträglichkeit). Je to dimenze interpersonálních tendencí a vyjadřuje altruismus, péči, emoční podporu na jednom pólu, nepřátelství, lhostejnost k ostatním lidem, nevraživost a žárlivost na pólu opačném. Již před mnoha lety Guilford a Zimmerman (1949, 1956) označili přátelskost jako základní rysovou dimenzi. Fiske (1949) pojmenoval tuto dimenzi Konformitou k sociálním normám (Conformity). Digman a Takemoto-Chock (1981) navrhuje jako adekvátnější označení faktoru Přátelská poddajnost (Friendly compliance) vs. Hostilní nepoddajnost (Hostile noncompliance). Peabody a Goldberg (1989) pojmenovali tuto dimenzi jednoduše láska (Love).

Příklady škál sytících II. faktor (Norman, 1963)

II. PŘÍJEMNOST (AGREEABLENESS)

dobromyslný (good-natured)	vznětlivý (irritable)
důvěřivý (not jealous)	nedůvěřivý (jealous)
jemný, mírný (mild, gentle)	svéhlavý (headstrong)
kooperativní (cooperative)	negativistický (negativistic)

III. d i m e n z e

Mnohými autory (Norman, 1963; Costa & McCrae, 1985) je tato dimenze označena jako SVĚDOMITOST (Conscientiousness) a má souvislost se školním a akademickým úspěchem a pracovním výkonem. Svědomitost je možné chápat jako jeden z aspektů charakteru. Pozitivní pól této dimenze vyjadřuje pečlivost, zásadovost, svědomitost. Protikladná charakteristika neznamena nedostatek morálních principů, ale malý zájem o práci a lhostejnost k jejím cílům. Digman a Takemoto-Chock (1981) navrhuje jako vhodnější pojmenování faktoru Vůle k výkonu (Will to achieve). Termínem Práce označují tuto dimenzi Peabody s Goldbergem (1989).

Příklady škál sytících III. faktor (Norman, 1963)

III. SVĚDOMITOST (CONSCIENTIOUSNESS)

spořádaný (fussy, tidy)	nedbalý (careless)
zodpovědný (responsible)	nespolehlivý (undependable)
svědomitý (scrupulous)	nesvědomitý (unscrupulous)
vytrvalý (persevering)	nestálý (gutting, fickle)

IV. d i m e n z e

Nejznámější dimenze osobnosti, která je často zastoupena i v osobnostních dotaznících, zahrnuje kontrast mezi vyrovnáváním se s prostředím (adjustace) nebo emocionální stabilitou a maladjustací – neuroticismem. Peabody a Goldberg (1989) nazývají tento faktor Afekt. Avšak většina badatelů pojmenovává tento faktor jako NEUROTICISMUS nebo EMOCIONÁLNÍ LABILITA versus STABILITA.

Příklady škál sytících IV. faktor (Norman, 1963)

IV: EMOCIONÁLNÍ STABILITA (EMOTIONAL STABILITY)

vyrovnaný (poised)	nervozní (nervous)
klidný (calm)	úzkostný (anxious)
soustředěný (composed)	podrážděný (excitable)
nehypochondrický (not hypochondrical)	hypochondrický (hypochondrical)

V. d i m e n z e

Nejvíce rozporů je při konceptualizaci páté dimenze. Tupes & Christal (1961) pojmenovali tuto dimenzi na základě škál, které ji sytily (esteticky citlivý, kulturní, vytříbený) jako KULTURA (Culture). V Normanově (1963) analýze má dimenze více intelektuálních konotací. Brand (1984) chápe tuto dimenzi jako reprezentaci obecné inteligence; Digman a Inouye (1986) na základě škál tvořených adjektivy obrazotvorný, vnímavý, zvědavý, znalý, inteligentní označují faktor jako INTELEKT (Intellect) stejně jako Peabody a Goldberg (1989). Costa & McCrae (1985) interpretují faktor jako OTEVŘENOST KE ZKUŠENOSTI, ZÁŽITKŮM (Openess to experiences). Otevřenost v jejich pojetí zahrnuje flexibilitu myšlení, otevřenost novým podnětům, myšlenkám, ideím. Costa a McCrae chápou otevřenost jako jeden z aspektů inteligence, stejně jako např. divergentní myšlení. Otevřenost pro ně však není ekvivalentem inteligence.

Příklady škál sytících V. faktor (Norman, 1963)

V. KULTURA (CULTURE)

kulturní (artistically sensitive)	nekulturní (artist. insensitive)
intelektuální (intellectual)	neuvážlivý (unreflective)
uhlazený, vytříbený	surový hrubý
(polished, refined)	(crude, boorish)
obrazotvorný (imaginative)	jednoduchý (simple)

4. HISTORICKÉ PŘEDPOKLADY LEXIKÁLNÍHO PŘÍSTUPU K OSOBNOSTI

Pokoušíme-li se vytvořit vědecký model individuálních diferencí, narážíme na dva problémy: jak získat reprezentativní soubor osobnostních vlastností a jak na základě těchto vlastností vytvořit strukturální model. Řešení prvního problému naznačil Francis Galton (1884), který jako první použil slovníků, aby z nich vybral termíny vhodné pro popis individuálních diferencí. Vyvození struktury osobnostních rysů z lexika vychází z hypotézy, kterou poprvé uvedli a v praxi ověřili Galton (1884) a později Klages (1926). Předpokládali, že nejvýznamnější individuální difference jsou kódo-

vány v jazyce jako jednotlivá slova. Tento závěr vešel do povědomí psychologů jako „základní lexikální hypotéza“. O existenci některých omezení této hypotézy pojednává Hřebíčková (1993, nepublikovaný rukopis). Na základě Klagesova předpokladu sestavila Baumgartenová (1933) seznam německých osobnostně relevantních slov a podnítila k následování další výzkumníky, např. Allporta a Odberta (1936), jejichž seznam osobnostních deskriptorů z Webstrova slovníku se stal základem pro další analýzu lexika provedenou jinými autory (Hřebíčková, 1993). Další vývoj tohoto přístupu souvisel s rozsáhlejší aplikací statistických metod, zejména faktorové analýzy. Už v roce 1934 L. L. Thurstone nechal posoudit 60 osobnostně relevantních adjektiv 1300 osobami a pomocí faktorové analýzy zjistil, že je možno výsledky interpretovat 5 faktory. V analýze 60 adjektiv dále nepokračoval.

5. DALŠÍ AUTOŘI ROZVÍJEJÍCÍ STRUKTURÁLNĚ LEXIKÁLNÍ PŘÍSTUP

Raymond Cattell (1945) zredukoval 4 500 rysů z Allportova a Odbertova seznamu na 35 proměnných (podrobně např. Hřebíčková, 1993), které podrobil faktorové analýze a získal 12 faktorů. Interpretovat nejvýznamnějších 5 faktorů je velmi obtížné. První faktor, který Cattell pojmenoval *Cyklotymie vs. Paranoidní schizotymie*, je vlastně dimenze vřelý–chladný nebo také přátelskost. Druhý Cattellův faktor reflektuje primární intelektové charakteristiky, ale také vůli a svědomitost. Cattell tento faktor pojmenoval *Obecná mentální kapacita*, i když faktor sytila adjektiva např. intelektuální–analytický, cílevědomý–svědomitý, moudrý–vyzrálý, a to v kontrastu s adjektivy nestálý–neuváživý. Třetí a čtvrtý faktor reflektují odlišné aspekty neuroticismu. Třetí faktor ve srovnání se čtvrtým faktorem vyjadřuje extrémnější a patologičtější charakteristiky. Pátý faktor podle Cattella zahrnuje dominanci vs. submisí. Ve svých studiích z let 1947, 1948 Cattell replikoval 9 z původních 12 faktorů. Faktorové studie z těchto let jsou základem jeho teorie osobnosti i systému jejího měření. 12 původních faktorů mu sloužilo jako východisko při konstrukci osobnostního dotazníku, další čtyři faktory byly izolovány pouze v dotaznících. Na základě předpokladu, že tyto faktory jsou součástí hierarchického systému osobnosti a že existují faktory vyššího řádu, které jsou jim nadřazeny, provedl ve svých dalších výzkumech faktorovou analýzu na šestnácti faktorech prvního řádu. Izoloval tak čtyři faktory druhého řádu (např. Cattell, 1973). Tyto faktory jsou zčásti podobné faktorům BF, i když s nimi zcela nekorespondují.

Donald Fiske (1949) analyzoval soubor 22 Cattellových proměnných a na základě hodnocení, které provedlo 128 klinických psychologů (sebehodnocení, hodnocení blízké osoby a hodnocení psychologického personálu), obdržel ve třech případech pětifaktorovou strukturu. Fiske nazval získané dimenze *Sebejisté sebevyjádření (Confident Self-Expression)* – faktor I, *Sociální adaptabilita* – faktor II, *Konformita* – faktor III, *Emoční sebevláda* – faktor IV a *Zvídavý intelekt ((Inquiring Intellect)* – faktor V. Z těchto pěti dimenzí čtyři souvisejí s BF, pouze konformita se z klasického modelu BF vymyká.

Také studie Ernesta C. Tupese a Raymonda E. Christala (1958, 1961, reprint 1992) vychází z faktorové analýzy 30 Cattellových bipolárních škál. Jejich respondenty byli letci, kteří hodnotili sebe, blízkého přítele, supervizora a učitele. Ve všech analýzách byla odhalena shodná pětifaktorová struktura a jednotlivé faktory autoři pojmenovali I. *Surgency*, II. *Agreeableness*, III. *Dependability*, IV. *Emotional Stability* a V. *Culture*. Tupes a Christal své výsledky nepublikovali v žádném prestižním psychologickém časopise, a tak jejich objev nebyl ve své době doceněn.

E. F. Borgatta (1964) reagoval na Tupesovy a Christalovy práce výzkumem na dvou vzorcích, kde nachází obdobnou strukturu, jejíž faktory označil jako I. *Asertivitu*, II. *Sympatii (Likeability)*, III. *Odpovědnost*, IV. *Emocionalitu*, V. *Inteligenci*. Ne-

závisle na Borgattově studii a se znalostí Tupesových a Christalových výzkumů dospěl G. M. Smith (1967) k podobné struktuře odvozené ze srovnání tří velkých souborů (583, 521, 324): I. Extraverze, II. Příjemnost, III. Síla charakteru, IV. Emocionalita, V. Vytržbenost (Refinement). Ani jeden nepokračoval v ověřování svých nálezů.

Studie Warrena Normana z roku 1963, publikovaná již v prestižním *Journal of Abnormal and Social Psychology*, přinesla pětifaktorové řešení zcela totožné s výsledky, ke kterým dospěli Tupes s Christalem. Pouze třetí faktor se liší pojmenováním (Conscientiousness). Normanova studie je častěji citována a jeho pětifaktorové řešení vešlo do povědomí badatelů pod názvem „Normanova pětka“. Sám si však prvenství objevu pěti faktorů nikdy nepřisuzoval a dokonce se nemohl smířit s tím, že je spojován s BF přístupem. Ve své studii použil 20 Cattellových škál (Normanových 20 proměnných jsme uvedli při objasňování jednotlivých dimenzí BF výše), které jsou mnoha autory i dnes pokládány za reprezentativní pro identifikaci BF. Pro každý faktor vybral Norman 4 proměnné, které měly nejvyšší náboj ve výzkumu Tupese a Christala. Faktorová studie z roku 1963 byla pro Normana základem pro klasifikaci amerických rysových pojmů. V roce 1967 Norman přepracoval a doplnil původní Allportův a Odbertův seznam na přibližně 2 800 pojmů (podrobněji Hřebíčková, 1993). Pomocí faktorové analýzy identifikoval Norman znovu pět faktorů, tentokrát nezávisle na zvolené metodě rotace a extrakce. Výsledky této studie ho přesvědčily o neadekvátnosti Cattellových faktorů a hypotéze, že použitý soubor osobnostních deskriptorů by mohl odhalit struktury ležící za hranicemi Big Five.

John Digman z Havajské university se jako experimentální psycholog původně nezabýval ani osobností, ani vývojovou psychologíí a vůči pětifaktorovému modelu zaujímal velmi skeptický postoj. V roce 1963 provedl výzkum s použitím Cattellových proměnných u dětí a jeho výsledky byly podobné výsledkům Cattellova a Coanova výzkumu z roku 1957. Digman byl přesvědčen, že potvrdil 11 šikmých faktorů. Obsah některých se však lišil od Cattellových faktorů, a tak v roce 1965 (podle Goldberga, 1992) provedl Digman druhý výzkum opět na základě posouzení dětí učiteli. Získal deset nových faktorů, které nebyly srovnatelné ani s Cattellovými a Coanovými faktory z roku 1957, ani s jeho vlastními z r. 1963. Když znovu analyzoval předcházející data ze sebeposouzení dětí a posouzení učitelů, zjistil, že zde existuje sedm velkých faktorů, které jsou podobné u všech zkoumaných souborů (Digman, 1972). Nicméně v dalších studiích používal jiné proměnné a až do roku 1977 byl opět přesvědčen, že u dětské osobnosti lze identifikovat 10 šikmých faktorů. V roce 1978 (podle Goldberga, 1992) si pro připravované přednášky k faktorové analýze předem pečlivě prověřil studijní materiál, který chtěl nabídnout studentům k opakované analýze. V Cattellových studiích zjistil chybu v přepisu a když rotoval šest a více Cattellových faktorů s různými korelačními maticemi, faktory spolu nekorespondovaly. Avšak při počtu pěti faktorů zjistil překvapující korespondenci mezi různými studii (Digman & Takemoto-Chock, 1981). Pětifaktorovou strukturu potvrzuje i v následujících letech (Digman & Inouye, 1986; Digman, 1989).

Dean Peabody (1967, 1970, 1978, 1984), sociální psycholog, na rozdíl od Normana a Digmana, kteří byli zpočátku přesvědčeni o existenci více dimenzí než pěti, svou první sérií výzkumů struktury osobnosti potvrzoval pouze tři širší dimenze: I. Obecné hodnocení a dvě deskriptivní dimenze – II. Asertivita a III. Pevnost versus Uvolněnost (Tigh vs. Loos) nebo také Impulsivní kontrola versus Výrazovost (Impulse control vs. Expressiveness), které považoval za odlišné od Osgoodovy triády. Lewis R. Goldberg se naopak domníval, že Osgoodův systém Obecné hodnocení – Potence – Aktivita má shodné rysy s Peabodyho klasifikací. Peabodyho modelu dával dlouhou dobu přednost před Big Five (1982). V letech 1978–85 (Goldberg, 1992) vyvíjel základní taxonomii pro Peabodyho tříúrovňové pojetí. V každé z řady analýz na zákla-

dě vnějších a vnitřních dat se však vždy objevila některá varianta pětifaktorového řešení. Pro Peabodyho však tyto nálezy nebyly dostatečně předvídavé. Společně proto s Goldbergem provedli analýzu pomocí rysové deskriptivních adjektiv na souborech osob posuzujících sebe a jiné (vnější data) a pomocí kratšího seznamu rysové deskriptivních adjektiv na jiném souboru studentů posuzujících sémantickou podobnost adjektiv (vnitřní data). Výsledky ukázaly, že faktorová struktura dimenzí získaná z obou druhů dat nebyla identická, ale velmi podobná – pro vnější data bylo identifikováno pět, pro vnitřní data šest ortogonálních faktorů (Peabody & Goldberg, 1989). Peabody uznal oprávněnost vícefaktorového modelu. Lewis R. Goldberg se stává nejvýznamnějším představitelem tohoto proudu a pokračuje v řešení problémů, které se v souvislosti s pětifaktorovou strukturou objevují. Zabývá se otázkou, jak dosáhnout shody v přesném umístění faktorových os v pětidimenzionálním prostoru. Goldberg dokazuje, že kromě variability struktury u vnějších dat se může struktura měnit v důsledku užití bipolárních nebo unipolárních škál a snaží se proto vyvinout faktorové „markery“ standardní lokalizace dimenzí Big Five, které by zároveň zvýraznily hierarchičnost struktury osobnosti a zpřehlednily frekvenci výskytu slov v jazyce sytících jednotlivé faktory (Goldberg, 1992).

Paul T. Jr. Costa a Robert R. McCrae v roce 1976 provedli shlukovou analýzu 16 PF Cattellova dotazníku a identifikovali tři skupiny škál, které pojmenovali Neuroticismus, Extraverze a Otevřenost vůči zkušenosti. Potom vytvořili posuzovací inventář na základě 40 bipolárních škál podle Goldberga (1983) doplněný o 40 původních škál. Tři faktory NEO modelu se shodovaly se třemi faktory z Goldbergova modelu a faktorová analýza bipolárních škál potvrdila existenci pěti dimenzí. Šestý faktor sytílo pouze pět položek – nezávislý, nepraktický, liberální, netradiční, komplexní – což autoři interpretují jako aspekt Otevřenosti vůči zkušenosti (McCrae & Costa, 1985). Dva zbývající faktory (II, III) byly autory později transponovány do originálního NEO AC modelu. V roce 1987 zkrátili posuzovací inventář a získali pětifaktorové řešení. Zasloužili se o to, že pátý faktor se stal nejdiskutovanějším v rámci tohoto přístupu. Jsou přesvědčeni o tom, že Otevřenost ke zkušenosti je nejvýstižnějším pojmenováním psychologicky velmi široké a přitom velmi zásadní charakteristiky. V poslední verzi NEO-PI-R z roku 1992 uvádějí následující facety Otevřenosti: 1. Fantazie: jako bohatá imaginace a aktivní fantazijní život; denní snění není únikem, ale cestou vytváření zajímavého vnitřního světa. 2. Estetika: jako vysoké porozumění pro umění a krásu. 3. Pociťování: otevřenost k vnímání a prožívání vlastních vnitřních emocí a hodnocení emocí jako důležité součásti života. 4. Jednání: ochota zkoušet nové činnosti jako např. jíst neobvyklá jídla, vyhledávat nová místa atd. 5. Ideje: nejen intelektuální zájmy samy o sobě, ale i schopnost přijímat nové, nekonvenční myšlenky. 6. Hodnoty: snadné přehodnocování sociálních, politických a religiozních hodnot. Obecně autoři uvažují o otevřeném jedinci (open individual), kterého zajímá zážitek sám o sobě, touží po rozmanitosti, je tolerantní vůči nejistotě, vede bohatý, komplexnější a méně konvenční život. Naproti tomu uzavřený jedinec (closed individual) je ochuzený ve fantazii, necitlivý k umění a kráse, omezený v emocionální reaktivitě, behaviorálně rigidní, znuděný idejemi a ideologicky dogmatický (Costa & McCrae, 1992; McCrae 1990). Tento obsah lze podle autorů identifikovat nejenom na základě NEO-PI, ale i v lexikálních studiích. McCrae dokonce ilustroval existenci tohoto faktoru stručnou analýzou románu Lika ruského spisovatele A. Bunina (McCrae, 1990).

Struktura popisu osobnosti je často ztotožňována se strukturou osobnosti. Podobnost obou struktur není vyloučena, avšak vyžaduje další ověřování stejně tak jako adekvátnost pěti faktorů pro popis osobnosti. V třetím ze série článků o lexikálním přístupu k osobnosti popíšeme pokusy, které byly v této souvislosti již provedeny.

Tabulka č. 1 Faktory „Big Five“ ve studiích vycházejících z jazyka popisu osobnosti od roku 1949 do roku 1989. (Upraveno podle O. P. Johna, 1990b)

	I.	II.	III.	IV.	V.
Fiske (1949)	Sebejisté sebevyjádření (Confident Self-Expression)	Sociální adaptabilita (Social Adaptability)	Konformita (Conformity)	Emoční sevláda (Emotional Control)	Zvědavý intelekt (Inquiring Intellect)
Tupes & Christal (1961)	Živost (Surgency)	Přijemnost (Agreeableness)	Spolehlivost (Dependability)	Emoční stabilita (Emotional Stability)	Kultura (Culture)
Norman (1963)	Živost (Surgency)	Přijemnost (Agreeableness)	Svědomitost (Conscientiousness)	Emoční stabilita (Emotional Stability)	Kultura (Culture)
Borgatta (1964)	Asertivnost (Assertivness)	Sympatie (Likeability)	Odpovědnost (Task Interest)	Emocionalita (Emotionality)	Intelligence (Intelligence)
Digman & Takemoto-Chock (1981)	Extraverze (Extraversion)	Přátelská náklonnost (Friendly Compliance)	Vůle k výkonu (Will to Achieve)	Síla ega-úzkostnost (Ego Strength-Anxiety)	Intelekt (Intellect)
Goldberg (1981, 1989)	Živost (Surgency)	Přijemnost (Agreeableness)	Svědomitost (Conscientiousness)	Emoční stabilita (Emotional Stability)	Intelekt (Intellect)
McCrae & Costa (1985)	Extraverze (Extraversion)	Přijemnost (Agreeableness)	Svědomitost (Conscientiousness)	Neuroticismus (Neuroticism)	Otevřenost vůči zkušenosti (Openness to Experience)
De Raad a kol. (1988)	Extraverze (Extraversion)	Přijemnost vs. chladnost (Agreeableness vs. Cold-Heartedness)	Svědomitost (Conscientiousness)	Emocionální instabilita (Emotional Instability)	Kultura (Culture)
Peabody & Goldberg (1989)	Síla (Power)	Láska (Love)	Práce (Work)	Afekt (Affect)	Intelekt (Intellect)

LITERATURA

Allport, G. W. – Odbert, H. S.: Trait-names: A psycho-lexical study. Psychological Monographs, 47, 1936, č. 211, s. 1–38.
 Angleitner, A. – Ostendorf, F. –

John, O. P.: Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. European Journal of Personality, Vol. 4, 1990, s. 89–118.
 Baumgarten, F.: Die Charaktereigenschaften. In: Baumgarten, F. (Ed.). Beiträ-

- ge zur Charakter – und Persönlichkeitsforschung. (Nr. 1). Bern, A. Francke 1933
- Borgatta, E. F.: The structure of personality characteristics. *Behavioral Science*, 1964, 9, s. 8–17.
- Brand, Ch.: Personality dimensions: An overview of modern trait psychology. In: Nicholson, J. – Belhoff, H. (Eds.), *Psychology Survey 5*. Exter, Wheaton 1984, s. 175–210.
- Cattell, R. B.: The principal trait clusters for describing personality. *Psychological Bulletin*, 42, 1945, č. 3, s. 129–161.
- Cattell, R. B.: Confirmation and clarification of primary personality factors. *Psychometrika*, 12, 1947, s. 197–220.
- Cattell, R. B.: The primary personality factors in women compared with those in men. *British Journal of Psychology*, 1, 1948, s. 114–130.
- Cattell, R. B.: Personality and mood by questionnaire. San Francisco, 1973.
- Cattell, R. B. – Coan, R. W.: Child personality structure as revealed in teachers' ratings. *Journal of Clinical Psychology*, 13, 1957, s. 315–327
- Cloninger, C. R.: A unified biosocial theory of personality and its role in the development of anxiety states: A reply to commentaries. *Psychiatric Development*, 2, 1988, s. 83–120.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa, FL. Psychological Assessment Resources 1985.
- De Raad, B. – Mulder, E. – Kloosterman, K. – Hofstee, W. K. B.: Personality-descriptive verbs. *European Journal of Personality*, Vol. 2, 1988, s. 81–96.
- De Raad, B. – Hoskens, M.: Personality-descriptive nouns. *European Journal of Personality*, Vol. 4, 1990, s. 131–146.
- Digman, J. M.: Principal dimensions of child personality as inferred from teachers' judgments. *Child Development*, 34, 1963, s. 43–60.
- Digman, J. M.: Further evidence for a multiple-factor model of child personality. *Educational and Psychological Measurement*, 25, 1965, s. 787–799.
- Digman, J. M. – Takemoto-Chock, N. K.: Factors in the natural language of personality: Re-analysis, comparison, and interpretation of six major studies. *Multivariate Behavioral Research*, 16, 1981, s. 149–170.
- Digman, J. M. – Inouye, J.: Further specification of five robust factors of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 1986, č. 1, s. 116–123.
- Digman, J. M.: Five robust trait dimensions: Development, stability, and utility. *Journal of Personality*, 57, 1989, s. 195–214.
- Digman, J. M.: Personality structure: Emergence to the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 1990, s. 417–436.
- Draguns, J. G.: Psychological disorders of clinical severity. In: Triandis, H. C. – Draguns, J. G. (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Vol. 6. Psychopathology*. Boston, Allyn & Bacon 1980.
- Eysenck, H. J.: *Dimensions of Personality*. London, Routledge & Kegan Paul 1947
- Eysenck, H. J.: *The structure of human personality*, London, Methuen 1987.
- Fiske, D. W.: Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44, 1949, s. 329–344.
- Galtton, D. F.: Measurement of character. *Fortnightly Review*, 42, 1884.
- Goldberg, L. R.: Some ruminations about the structure of individual differences: Developing a common lexicon for the major characteristics of human personality. A contribution to the symposium: *Personality: Beyond and Beneath the Factors*. Honolulu, Hawaii 1980.
- Goldberg, L. R.: Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. *Review of Personality and Social Psychology*. Vol. 2., 1981, s. 141–165.
- Goldberg, L. R.: The development of markers of the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 1992, s. 26–42.
- Goldberg, L. R.: The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 1993, č. 1, s. 26–34.
- Guilford, J. P. – Zimmerman, W. S.: *The Guilford-Zimmerman temperament survey*. Beverly Hills, CA, Sheridan Supply 1949.
- Guilford, J. P. – Zimmerman, W. S.: Fourteen dimensions of temperament. *Psychological Monographs*, 70, 1956, (10, Whole No. 417).
- Hřebíčková, M.: Lexikální přístup k osobnosti I: Historický přehled taxonomických výzkumů. *Čs. psychologie*, 1993, č. 5, str. 455–468.
- John, O. J.: The search for basic dimensions of personality. In: McReynold, P. (Ed.), *Advances in Psychological Assessment*, Vol. 7. New York, Plenum Press 1990a, s. 1–37.
- John, O. J.: The "Big Five" Factor Taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires, s. 72 In: Pervin, L. A. (red.): *Handbook of personality. Theory and Research*, The Guilford Press, 1990b.

- J u n g, C. G.: Psychological types (H. G. Baynes Trans, revised by R. F. C. Hull). Princeton, Princeton University Press 1923, 1971.
- K l a g e s, L.: The science of character. London, Allen & Unwin 1926.
- M c C r a e, R. R. - C o s t a, P. T.: Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1987, s. 81-90.
- M c D o u g a l l, W.: An outline of psychology. New York, Scribners 1923.
- N o r m a n, W. T.: Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 1963, s. 574-583.
- P e a b o d y, D.: Trait inferences: Evaluative and descriptive aspects. *Journal of Personality and Social Psychology Monographs*, 7, 1967 (Whole No. 644).
- P e a b o d y, D.: Evaluative and descriptive aspects in personality perception: A reappraisal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 1970, s. 639-646.
- P e a b o d y, D.: Personality dimensions through trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1984, s. 384-403.
- P e a b o d y, D.: Selecting representative trait adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1987, s. 59-71.
- P e a b o d y, D. - G o l d b e r g, L. R.: Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1989, č. 3, s. 552-567.
- S m i t h, G. M.: Usefulness of peer ratings of personality in educational research. *Educational and Psychological Measurement*, 27, 1967, s. 967-984.
- T h u r s t o n e, L. L.: The vectors of mind. *Psychological Review*, 41, 1943, s. 1-32.
- T u p e s, E. C. - C h r i s t a l, R. E.: Stability of personality trait rating factors obtained under diverse conditions (USAF WADC Tech. Note No. 58-61). Lackland Air Force Base, TX, U.S. Air Force 1958.
- T u p e s, E. C. - C h r i s t a l, R. E.: Recurrent personality factors based on trait ratings (USAF ADS Tech. Rep. No. 61-97). Lackland Air Force Base. TX, U.S. Air Force 1961.
- T u p e s, E. C. - C h r i s t a l, R. E.: Recurrent personality factors based on trait ratings. *Journal of Personality*, 60, 1992, s. 225-251.
- W i t k o w s k i, S. R. - B r o w n, C. H.: Lexical universals. *Annual Review of Anthropology*. (Vol. 7), Palo Alto, Calif., 1978.

SOUHRN

Autoři se ve své studii zabývají strukturálním přístupem k osobnosti vyvozeným z analýzy lexika. Přirozený jazyk slouží jako východisko výzkumu tohoto typu.

Strukturu popisu osobnosti v jazyce zde prezentuje pět faktorů nejčastěji interpretovaných pojmy Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness, Emotional Stability, Culture nebo Openess to Experience nebo Intellect, pro něž je užíváno označení „Big Five“. I přes určité odlišnosti se většina autorů shoduje v interpretaci jednotlivých faktorů.

Ojedinelé pokusy shromáždit osobnostně relevantní pojmy překonal Cattell, který jako první postihl strukturu popisu osobnosti. Reanalýzu Cattellova výzkumu provedli Fiske, Tupes, Christal, Norman, Digman a Takemoto-Chock. Výzkumy s adjektivy vybranými nezávisle na Cattellově souboru proměnných uskutečnili v angličtině Norman Goldberg a Peabody, McCrae a Costa a s dílčími odlišnostmi replikovali pětifaktorovou strukturu. V závěru autoři upozorňují na četné pokusy v různých souvislostech ověřit Big Five, o čemž bude pojednávat další článek.